

THEDE PALM:

Försvarsviljan

Allmänna försvarsföreningen har till uppgift att stödja försvarsintresset i Sverige. Märkvärdigt nog bildades den redan för 100 år sedan. Till sitt jubileum har den givit ut en stor och vacker bok, där trettio olika författare följer föreningens arbete men som också behandlar det svenska försvarets utveckling under oroliga tider. På grundval av bland annat denna bok har Thede Palm skrivit sin artikel om försvarsviljan. I Sverige har den gått både upp och ned, starkare under tider av uppenbar fara, svagare då det gällt att förbereda sig för sådana faror. Nu är den återigen satt på prov, inte minst inför ett nytt försvarsbeslut nästa år.

Fil dr Thede Palm var fram till sin pensionering forskningschef vid Militärhögskolan

De baltiska staterna Estland, Lettland och Litauen blev formellt fria och självständiga genom olika fredslut med ryssarna 1920. För var och en av de nya regeringarna hörde organiserandet av ett gott försvar till de första och mest nödvändiga uppgifterna. De hade tillgång till officerare, eftersom många sådana tjänstgjort i den ryska tsarens arméer, och för övrigt fanns det åtskilliga tyska officerare som ställde upp. Soldater med viss utbildning men naturligtvis av olika slag fanns också att få, vare sig de deltagit i strider mot de röda, eller med dem. Vapen och annan materiel hade lämnats kvar efter både tyskar och ryssar efter striderna under världskriget. Viktigast var kanske att hos folken fanns en bestämd vilja att försvara sin nyvunna frihet. "Insikten om att ett effektivt militärt försvar utgjorde säkraste framtidsgaranti för nationellt oberoende gav inom alla tre länderna redan från början god näring åt en stark försvarsvilja" skrev Jan von Konow i en uppsats (Meddelande 43-44 från Armémuseum 1985, s. 217) i en studie av de tre ländernas arméer på 30-talet.

Friheten varade i tjugo år. Sovjetunionen besatte 1939-40 de baltiska staterna, praktiskt taget utan att möta något militärt motstånd. Detta var förklarligt, eftersom de tre regeringarna var för sig tvingats ge upp. Den röda arméns överlägsenhet var så stor, att den under alla omständigheter hade kunnat erövra och besätta Baltikum. Men utåt och för den fortsatta kontrollen och för utnyttjandet av de tre staterna var det naturligtvis av stort värde för Sovjetunionen att dessa regeringar "frivilligt" givit upp.

Finland däremot, som hotades på samma sätt, överlevde efter sitt försvarskrig,

Vinterkriget. Visserligen led Finland stora förluster, men dess frihet bevarades tack vare tillgången till en aktningssvärd militär styrka och en levande försvarsvilja. Hur skulle det ha gått för Sverige i en liknande situation vid samma tid? Försvaret led hos oss av följderna av 1925 års nedrustningsbeslut. Beträffande viljan fanns krafter som drivit hård propaganda för en fullständig avrustning, detta ännu långt in på 1930-talet. Sveriges militärpolitiska läge mellan två nästan försvarslösa nordiska grannar demonstrerades den 9 april 1940. Man kan diskutera hur mycket ett motstånd just då skulle ha kostat Sverige, om tyskarna planerat och utlöst ett angrepp mot oss. Men ett motstånd hade de under alla omständigheter mött. Redan under och efter Vinterkriget kunde man tala om "en intensiv försvarsvilja" i Sverige (Alf Johansson i "Sveriges militära beredskap 1939-1945", 1982, sid. 140).

Allmänna försvarsföreningen

För 100 år sedan, alltså 1890, bildades Allmänna Försvarsföreningen (AFF). Hur detta skedde och varför, finns undersökt i en uppsats av Arvid Cronenberg i årsskriften "Aktuellt och historiskt" 1969 (utg. av militärhistoriska avdelningen vid K. Militärhögskolan). Där ges en noggrann och klar utredning av både avsikten med föreningen och av bakgrunden till den. Stiftarna var angelägna om att betona att AFF inte var en politisk förening. Dess uppgift skulle enligt en av stiftarna vara "att tillvarata den ute i landet starkt framträdande försvarsviljan och leda den till resultatbringande verksamhet". Cronenberg menar, att det i själva

verket var omöjligt att under rådande förhållanden karakterisera föreningen som opolitisk. Under 1890-talet var motsättningarna mellan försvarsvänner och andra betydande. Strid stod mellan dem som ville införa allmän värnplikt och dem som åtminstone tills vidare höll fast vid det gamla indelningsverket. Det kan tilläggas, att politisk var AFF också i början av sin tillvaro, eftersom den verkade under en tid, då "ryssfaran" var aktuell. Bakgrunden här till står att finna i bl a det nu så aktuella Lettland. Under 1880-talet började detta land utsättas för en hänsynslös förryskning, väl i klass med den som t ex Estland fick uppleva efter 1940.

Avgörande för att en förening som AFF skall kunna leva i hundra år är naturligtvis att den täcker ett behov. Under båda världskrigen var försvarsviljan tillfredsställd i Sverige. Många minns hur den demonstrerades under beredskapstiden under andra världskriget. AFF hade från början ett valspråk "Värnad Fred". Härmed menades att det svenska försvaret inte skulle planläggas och utrustas för att vi skulle gå i krig utan för att vi skulle kunna undvika att komma i krig, men om vi skulle angripas skulle vi kunna framgångsrikt försvara oss. Detta valspråk borde ju vara aktuellt än i dag.

På detta valspråk syftar titeln till en stor, vacker och väl illustrerad bok, som kommit ut till 100-årsjubileet. Den heter "Försvar för frihet och fred. Alla folks frihet. Hela världens fred. Svensk säkerhetspolitik och totalförsvar. Tillbakablick - Framtid." Redaktör har varit kommandör Stig Strömbäck. Titeln, eller snarare de många titlarna till boken, tycks vilja omfatta det mesta, men boken har i alla fall, eller lyckligtvis, sin begränsning.

Det kan inte vara tal om att recensera denna bok med uppsatser av 30 författare, som behandlat föreningen själv eller dess verksamhet. Men framför allt finner man där svensk försvarspolitik under hundra år och detta i dess vidaste bemärkelse.

Några uppsatser skall nämnas därför att rubrikerna gör dem så lockande och därför att de är oväntade. Professor Inge Jonsson, Swedenborgkännaren, har skrivit om det svenska försvaret i litteraturen. Han djupanalyserar några böcker och slutar, vilket kanske är förvånande men med goda skäl, med Sven Orvar Bengtsson (pseud.), Officer till förfogande (1986), en officer i dagens Sverige som flyttas från plats till plats, medan familjen, särskilt hustrun som har eget arbete, inte kan komma med. Detta är ett problem för många, och boken borde ha uppmärksamats mer än den gjorde. Till Jonssons val av böcker skulle kunna läggas Curt Berg, Blå dragonerna (1936), inte därför att den är märkvärdigare än andra; men den boken blev skickad, eller smugglad, till en dansk officer under kriget, då han satt som fånge hos tyskarna under starkt hot mot sitt liv. Han har berättat vad boken betydde för honom, läst som den blev om och om igen.

En annan annorlunda uppsats är skriven av museidirektör Bengt M. Holmquist och heter "Försvaret i konsten". Han har haft vissa svårigheter med illustreringen, eftersom den svenska historien från 1890 och framåt inte kan ha lockat till bataljmåleri. Men Gustaf III:s krig passade ju bra om man går bakåt från samma årtal, och därmed har författaren gett läsaren många vackra bilder att beundra och därtill en god läsning.

I tjänst för freden

Professor Nils Andrén har skrivit en uppsats som heter "Wärnad fred". Den handlar, som titeln anger, om vad AFF ville och vad den kunde göra. Vad föreningen ville är inte svårt att sammanfatta. Den ville stärka och stödja försvarsviljan i landet, stärka den då den gick ned, stödja den då den var hög. Detta gällde inte minst då den, som redan sagts, var så hög som under beredskapstiden. Det fanns risk för att den skulle sjunka då faran bedömdes vara över.

Vad AFF utträttade förstår man lättast genom att studera medlen för dess verksamhet. Den ställde sig i försvarsupplysningens tjänst. När det gällde något som en för försvaret så radikal förändring som 1925 års härordning var ingen upplysning tillräcklig. När kriget slutat 1918 och när president Wilson uppträdde som fredsduva i Europa utan att ha tillräckligt stöd ens av sina egna i USA, stödde sig nedrustarna bara på det faktum att han kommit: var inte den eviga freden i sikte? När 1920 de baltiska staterna var etablerade, skulle de inte bli en första försvarsmur för Sverige mot ryssarna — det fanns faktiskt sådana som drev det resonemanget!

Att 1925 års härordning genomdrevs var utan tvivel en olycka. När de politiker, som varit ansvariga för den, några år senare inför Hitlers maktövertagande i Tyskland insåg att Sveriges försvar var otillräckligt, var det en hård verklighet som kom dem att ändra mening. Än så välskrivna ariklar av sakkunniga påverkade inte politiker, som bundit sig för andra åsikter. De kunde alltid, och gjorde det också, hänvisa till att vad som mest talats om var indragningen av kavalleriregementen. Men första världskriget hade

visat, att kavalleriet inte var det lämpliga vapenslaget i ett skyttegravskrig. Kanske hade det gått att försvara en omorganisation, inte en avrustning. Nu skrevs, och citerades, det mest briljanta omdömet om avrustarna. Det var Torgny Segerstedt i Handelstidningen i Göteborg: "Bort rida Smålands ryttere. Det förflutnas skuggor draga förbi. Kvar står ministären Sandler och myser i solskenet."

Med andra ord: med 1925 års härordning illustrerades den gamla historien att det är lättare att bryta ned än att bygga upp. När 1936 års försvarsbeslut skulle genomföras, befanns det att verkningarna av beslutet från 1925 inte kunnat repareras över en natt. Vad som förstörts under tio år kunde inte ersättas på tre eller fyra. När andra världskriget bröt ut 1939 var Sverige inte färdigt att visa upp ett tillräckligt effektivt försvar.

Försvarsviljan

En uppsats av professor Jörgen Westerståhl, "Massmedierna och försvaret", handlar kanske inte direkt om AFF och försvarsupplysningen utan om hur försvaret behandlats — i viss utsträckning behandlas ännu i dag — under senare tid. Radion betydde mycket under beredskapstiden. Radiorösten "radiomajoren" Arvid Eriksson lyssnade alla på. Den var otroligt betydelsefull när det gällde att stärka försvarsviljan. Det har väl för evigt aldrig klargjorts varför han tystades — kanske var det därför att han så småningom inte bara framförde vad han fått i uppdrag att säga utan därför att han också tänkte själv.

Så kom då TV med en anonym och ofta

förvriden journalistik. Westerståhl beskriver vad som hände med en yngre generation, som inte längre satte en ära i att riktigt och levande beskriva vad som hände utan som utnyttjade sin ställning för att påverka publiken. Allt som hörde till försvaret skulle förlöjligas, försvarsviljan skulle på så sätt undergrävas. Vi har alla upplevt något av detta, men vad gör man?

AFF kan i detta läge göra en insats, därför att den kan förmå de många att reagera. Ibland kommer särskilda möjligheter som kan utnyttjas. När den ryska ubåten gick på grund i Karlskrona skärgård gick det inte att förneka fakta. Westerståhl talar om "de dramatiska förändringar" som skedde i synen på försvaret och dess uppgifter. Folk fick se — också i TV — vad som hände i verkligheten. Just då talade ingen om nedrustning.

I dag, på hösten 1990, talar ÖB om vad som kommer att hända med armén om de nedskärningar beslutas som, jämte andra, begärts utredda av riksdagens försvarsutskott. De färre och försvagade förbanden kommer bara att räcka till för "det fria kriget", sedan de inte kunnat göra något åt landstigna fiendetrupper. Om allmänheten visste vilka fruktansvärda lidanden som den försvarslösa civilbefolkningen kommer att få utstå i ett sådant fall, vågar man väl tro att ett antal riksdagsledamöter — inte alla — kommer att begära att försvaret får en avsevärd förstärkning. En avrustning blir omöjlig, ja, otänkbar.

AFF har en viktig uppgift, den att förstärka försvarsupplysningen i riktning mot ett bättre försvar, framtvingat genom en starkare försvarsvilja.

PER ANGER:

Raoul Wallenberg i dag

Det är nu 45 år sedan Raoul Wallenberg arresterades i Budapest och fördes till Ljubljankafängelset i Moskva. Han har blivit en symbol för kampen för mänskliga rättigheter i västvärlden och nu även i Östeuropa.

En gemensam kommission med representanter från såväl Sovjet som andra länder går nu igenom arkiven i Vladimirfängelset och hoppas få tillgång också till KGB:s arkiv som utan tvivel är den viktigaste källan.

Ambassadör Per Anger arbetade med Raoul Wallenberg på legationen i Budapest under andra världskriget och är ordförande i Svenska Raoul Wallenberg-Föreningen.

45 år har nu gått sedan Raoul Wallenberg arresterades av ryssarna i Budapest och fördes till Ljubljankafängelset i Moskva. Han har hyllats som en av de största humanitära kämparna i modern tid. Han har blivit en symbol för kampen för mänskliga rättigheter inte bara i västvärlden utan i dag — i tecknet av glasnost och perestrojka — även i Östeuropa. De hedersbetygelser som kommit honom till del från regeringar, parlament och institutioner i hela världen har ökat med varje år.

Canada och Israel följde USA:s exempel och utnämnde Wallenberg till hedersmedborgare 1985 respektive 1986. USA har fortsatt under President Bush att stödja Raouls sak och det har också Storbritanniens, Canadas och Australiens premiärministrar gjort.

1988 begärde sex europeiska stater och USA gemensamt Wallenbergs frigivande vid Säkerhetskonferensens höstsession i Wien. I samband med ett besök i Stockholm i januari 1989 hyllades Wallenberg vid en ceremoni i Storkyrkan av en amerikansk kongressdelegation under ledning av kongressledamoten Tom Lantos. Närvarande vid högtiden var bl a svenske utrikesministern och sju länders ambassadörer. Vid samma tidpunkt blev Wallenberg hedersdoktor vid universitetet i Bryssel.

I maj 1987 banade Ungern väg för Raoul i Östblocket. Ett imponerande monument restes i Budapest till minne av hans gärning i humanitetens tjänst (det första monumentet som sattes upp strax efter kriget bortfördes på order av Sovjetmyndigheterna). I januari 1989 bildades den ungerska Raoul Wallenbergföreningen. I april samma år arrangerade en ame-

rikansk kommitté ett symposium om mänskliga rättigheter i Budapest i Raouls namn, följt av en "frihetsmarsch" genom staden.

Inbjudan från Sovjetunionen

Under de följande månaderna startade en omfattande publicitet om Wallenberg i sovjetiska massmedia. Ett verkligt genombrott skedde i oktober 1989 när på sovjetiska regeringens inbjudan Professor Guy von Dardel och Fru Nina Lagergren, Raouls syskon, samt Raoul Wallenberg-Föreningens sekreterare Fru Sonja Sonnenfeld och jag själv reste till Moskva för diskussioner med de sovjetiska myndigheterna. Före vår avresa gav President Bush och Bundeskanzler Kohl oss sitt fulla stöd för vår kamp för Raouls frigivning. Dr Kohl hade redan tidigare vid många tillfällen engagerat sig för Raouls öde. Han lovordade honom såsom "en av detta århundrades största hjältar" och begärde vid mötet med President Gorbatsjov i Bonn i juni 1989 att denne skulle "frige denne gamle man".

Vårt besök i Moskva väckte ett enormt intresse i massmedia både i Sovjet och i världen i övrigt. Ett stort antal intervjuer och program förekom i sovjetisk TV och radio och såväl en spel- som dokumentärfilm om Raoul förebereddes.

Under vistelsen i Moskva höll vi nära kontakt med Andrej Sakharov som under många år varit oss till stort stöd. Också svenska ambassaden i Moskva gav oss ovärderlig hjälp.

Mötena med sovjetmyndigheterna — representanter för utrikesdepartementet och KGB — ägde rum i en vänlig atmosfär men ledde inte till någon klarhet om

Raouls öde. Från sovjetisk sida vidhöll man att han dött i Ljubljankafängelset 1947. Fängelseläkarens "original"-rapport förevisades och en ask överlämnades till oss innehållande Raouls personliga tillhörigheter — pass, kalender, antecknings- och adressbok m m. Vi deklarerade att rapporten aldrig accepterats av vare sig den svenska regeringen eller familjen då den ej rörde sig om Raoul. Åtskilliga vittnen har enligt uppgift sett honom i andra fängelser långt efter den föregivna dödsdagen. Från sovjetisk sida höll man emellertid — av för oss okända skäl — fast vid sin version. De medgav dock att rapporten inte hade något som helst juridiskt värde som dödsattest. Eller som de uttryckte det under våra diskussioner: "Då det inte finns något annat bevis tillgängligt rörande Wallenberg betraktar vi detta papper — ehuru icke juridiskt bindande — som bevis . . ."

Vi begagnade tillfället att överlämna en lista över vittnesmål om Raouls vistelse i olika fängelser efter 1947. Även om det mesta av detta material tidigare delgivits dem begärde vi att det — i en tid av perestrojka — skulle bli undersökt på nytt. Efter att under ett par dagar gått igenom listan förklarade den sovjetiska delegationen att man ej funnit skäl att ändra sin ursprungliga ståndpunkt att Wallenberg avlidit 1947.

Efterforskningarna fortsätter

Vi tilläts därfter att besöka Vladimirfängelset öster om Moskva där Wallenberg enligt flera vittnen hölls inspärrad under femtiotalet. På vår önskan visade man registreringskortet över fångar från den tiden. Raouls kort fanns inte men väl kor-

ten med namnen på några fångar som efter sin frigivning vittnat om att de suttit i Vladimirfängelset samtidigt med honom. Det är uppenbart att en grundligare undersökning av materialet i detta och även i andra fängelser är av yttersta vikt för att utröna vad som hänt honom efter 1947. Vår tid i Moskva medgav ej detta. Nu har emellertid på initiativ av Professor von Dardel och efter överenskommelse med sovjetiska vederbörande en gemensam kommission bildats med syfte att bedriva fortsatta efterforskningar. Den består av femton medlemmar — sju från Sovjet samt från andra länder åtta vetenskapsmän, jurister och experter på det sovjetiska fängelsesystemet. Bland dessa senare märks två f d Vladimirfångar — Professor Marvin Makinen från Chicago och dissidenten Dr Cronid Lubarsky från München som sysslar med mänskliga rättighetsfrågor rörande Sovjetunionen.

Kommissionens arbete har nyligen börjat med en fortsatt genomgång av arkivmaterialet i Vladimirfängelset. Det har därvid framkommit att trots de svenska hänvändelserna på sin tid Sovjetmyndigheterna aldrig gjort någon undersökning av detta material och ej heller kontaktat fängelseledningen eller förhört några vittnen om Raoul Wallenberg.

Kommissionen har undersökt 104 000 registreringskort om fångar och valt ut ett mindre antal kort för ytterligare analys. Då det visat sig att utländska fångar — särskilt sådana med diplomatisk status — i allmänhet inte registrerats under sina

verkliga namn eller enbart givits ett nummer föreligger stora svårigheter att denna väg få fram uppgifter om Wallenberg. Däremot erfor man att de utländska fångarnas dossierer bevarats och överförts till KGB:s arkiv i Ljubljankafängelset. Detta arkiv är utan tvivel den viktigaste källan, i all synnerhet som det förmodas förfoga över det forna kontraspionaget Smersjs material.

Det är ju sensationellt att man från sovjetisk sida tillåtit en så omfattande undersökning i vilken sovjetiska funktionärer deltar. Det återstår nu att se om man kommer att visa samma öppenhet när det gäller KGB:s akter.

Det har sagts att det tar tid för perestrojkan att tränga genom KGB:s hemliga murar. Den kanadensiske kommissionsmedlemmen Professor Irwin Cotler drar en parallell med Katynmassakern. Först efter det att en gemensam sovjetisk-polsk undersökningskommission under flera år utrett saken erkände Sovjetunionen att mordet på de polska officerarna utförts av sovjetiska säkerhetsstyrkor.

Intresset för Raoul Wallenbergs öde är alltså betydande i Sovjetunionen och massmedia fortsätter att ägna saken stort utrymme.

I juni i år var vi inbjudna att närvara vid invigningen av ett "Raoul Wallenberg Medical Center" i Leningrad, följd av en "Raoul Wallenberg Human Rights Week" i Moskva. Vem kunde bara för ett år sedan ha förutsett denna utveckling?